

Afsnit II. Jødedommen historisk

1. Det jødiske folks historie i bibelsk tid -

et ultra-kort summary.

Tanakh, den jødiske Bibel, er beretningen om det jødiske folks historie og denne histories tilblivelse i forholdet mellem folket og Gud.

Tanakh er således dels en reel historiebog om Israels folk, dels en mytesamling og beretningen om en religion, dennes dyrkelse af Gud og Guds forhold til sit folk og resten af verden.

Patriarken Abraham er det jødiske folks stamfader. Han levede i Ur i Kaldæa et sted mellem 1900 og 1600BCE. Hans samtid var polyteistisk, men Abraham mente imidlertid, at der kun kunne være én gud: Gud Herren, og Herren trådte frem for Abraham og:

*“Herren sagde til Avram: For din egen skyld skal du gå fra dit land og fra dit fødested og fra din fars hus til det land, som jeg vil vise dig. Og jeg vil gøre dig til et stort folk og velsigne dig og gøre dit navn stort, og du skal blive til velsignelse!
Jeg vil velsigne dem, der velsigner dig, men den der forbander dig, vil jeg forbande. Ved dig skal alle jordens slægter velsignes. (1.Mos. 12, 1-3)*

Således indgik Gud en pagt med Abraham og Abrahams efterkommere, Hebræerne (Jøderne). Modydelsen var folkets ubetingede tro på Herren og lydighed overfor hans vilje.

Abraham kom til Kanaans land og Herren sagde: ”Jeg vil give dine efterkommere dette land”. Og landet blev til Israel: Landet Gud gav Abraham, hans søn Isak og hans sønnesøn Jakob - som Gud omdøbte til ‘Israel’¹ - og Israels 12 sønner, der blev til Israels 12 stammer og ud af dem Israels folk: Det Jødiske Folk.

Under deres fortrædeligheder i Egypten fortrød israelitterne deres ulydighed og strammede sig op religiøst. Gud havde lovet at holde pagten med Israel til evig tid, så skønt han var vred på dem, tabte han aldrig sit folk af sinde. Efter 250 år i slaveri havde folket sonet dets transgressioner overfor Gud.

Herren kaldte Moses op på det hellige bjerg Horeb i Midjan (Sinai-ørkenen) og:

*“ Så sagde Herren: Jeg har sandelig iagttaget elendigheden hos mit folk, som er i Ægypten, og jeg har hørt hvordan de råber på grund af deres undertrykkere, for jeg forstår deres smerter.
Og jeg er kommet ned for at redde det fra Ægyptens hånd og føre det op fra dette land til et godt og rummeligt land, til et land der flyder med mælk og honning....” (2.Mos.3,7-8)*

¹ “Så sagde han: Dit navn skal ikke mere kaldes Jakob, men Israel, for du har kæmpet med Gud og med mennesker og klaret dig” 1.Mos.32,28-29

Og Moses gik til Faraos² og bad ham lade Israel gå, men Faraos var ikke tilbøjelig til at lade sine slaver forlade Egypten. Gud sendte da 10 plager over Egypten og til sidst lod Faraos Israels folk gå. Som den sidste plage lod Gud 'dødens engel' gå gennem Egypten og dræbe alle førstefødte sønner i hele Egypten uanset deres alder. For at dødens engel skulle gå forbi Israels huse, smurte de et nyslaget lams blod på dørstolperne - så vidste englen, hvilke døre den skulle gå forbi.³

Under udvandringen samledes folket omkring Sinai bjerg og Herren steg ned på sit hellige bjerg:

"Sinai bjerg var indhyllet i røg, fordi Herren kom ned på det i ilden, og røgen steg op som røgen fra en ovn og hele bjerget skælvede stærkt. Lyden fra hornet blev endnu meget stærkere, men når Moshe gav sig til at tale, svarede Gud ham med høj stemme. "(2.Mos. 19, 18-19)

Herren gav Moses De Ti Bud og senere udhamredes disse i de i alt 613 bud (Mitzvot), som vi i dag refererer til som Moseloven. Samtidigt fornyede og bekræftede han sin pagt med Israel, idet han sagde:

"Dersom I nu vil høre godt på mig og tage vare på min pagt, så skal I være særlig dyrebare for mig blandt alle folkene, for mig tilhører hele jorden. I skal være mig et rige af præster og et helligt folk,! Disse er ordene, som du skal tale til Israeliiterne."(2. Mos. 19,5-6)

I tiden herefter opbevarede Israel Herrens Pagt og Loven i Pagtens Ark⁴. Pagtens Ark blev i alle situationer båret foran folket og med den, forstod man, gik også Gud.

(Uanset tro kan man hævde, at det var i denne begivenhed at etikken fødtes. Enten gav Gud et etisk system, Moseloven, til Moses og Israel - eller også var det sådan, at Moses og hans bror, 'ypperstepræsten' Aron skabte denne, den første store, sammenhængende etik.)

Efter 40 år i ørkenen - for at lutre folket religiøst og lade en ny og ren generation fremkomme - lod Herren Israeliiterne (mellem 1400 og 1250 BCE) vende tilbage til det hellige land, landet Gud havde givet Israel, og de tolv stammer delte landet imellem sig.

Gud var atter med Israels folk og hjalp det til at besejre dets fjender; og Israel rakte, på den tid, op i det nuværende Libanon til nord for Beirut, mod nordøst til Damaskus og mod øst langt forbi Amman og i syd til et stykke ned i Sinai ørkenen.

I den første tid i det hellige land måtte stammerne konstant kæmpe med de omkringboende stammer. Det betød at de måtte stå sammen til trods for at de enkelte stammer, som et folk bestående af enkeltstammer, havde autonomi og hvert deres territorium. Derfor indgik stammerne et forbund og valgte en 'krigshøvding' -en dommer, der dels skulle løse interne problemer stammerne imellem, dels - og det var det vigtigste - skulle lede den fælles hær mod de fjender, der truede folket.

² Der er formodentlig tale om Ra'amses d. 2. (1290-1224 BCE)

³ I påsken fejres og mindes udvandringen fra Egypten. Det hebraiske ord for påske: 'pesach' er udledt af verbet 'at gå forbi', hvorfor det egentlig er dødens engels forbigåen Israels huse, der er centralt. Se endvidere påskeritualet.

⁴ Pagtens Ark:(Aron Kodesh) det helliges skab. I dag det skab hvori Torah rullerne opbevares i synagogen

Denne periode kaldes derfor *’dommerperioden’*. Israel kom i denne periode til at stå overfor en ny trussel: Filistrene. Filistrene var et ægæisk folk, der havde slået sig ned langs middelhavskysten i området omkring Gaza, Askelon og Ashdod. Det var et by-stats folk, der bestod af disse tre byer og det tilstødende land kaldet Philistæa (hebr. peleshet). Filistrene var begyndt at trænge øst på og ind i landet og truede nu Israel. Denne fare krævede et endnu tættere forbund end dommer-forbundet og blev signalet til et forbund under en konge. Hermed startede den egentlige nationsdannelse og en forståelse af folket som ét folk.

Den første konge i Israel var Kong Saul, men hans efterfølger Kong David blev den største. Det var ham, der samlede Israels 12 stammer til et egentligt kongedømme, og i perioden 1100 - 1000 BCE gjorde han Jerusalem til Israels hovedstad. David havde i særlig grad Guds bevågenhed og under ham oplevede Israel sin nationale storhedstid. Landet sagdes at strække sig fra ‘Eufrat og Tigris til Gozen’.

Kong David førte Pagtens Ark ind i Jerusalem og ville der bygge et hus til Gud - et tempel, hvorfra Herren kunne tale til sit folk. Det kunne han imidlertid ikke få Herrens tilladelse til, da han havde handlet mod Hans Lov.⁵ *Han havde sat en af sine generaler, Urias, hvis smukke hustru Batseba han begærede, på en ‘Urias post’, der medførte hans død, for selv at kunne få Batseba.* (2.Sam. 11-12)

Men Herren elskede David og lovede ham, at en stor konge skulle fødes af Davids slægt - en konge, der skulle besejre det onde og skabe Gudsriget på jorden, Messias - den salvede (udvalgte). Det jødiske folk venter den dag i dag på Messias’ komme og Gudsrigets begyndelse.

Istedet blev det Kong Salomon, den vise konge, der byggede Templet (Beit ha Mikdash) ca. 950 BCE

I 930 f.v.t blev Israel delt i to: Nordriget, der beholdt navnet 'Israel' under kong Rehoboam og Sydriget, der kaldte sig 'Judah' under kong Jeroboam.- Men folket betragtede sig stadig som ét: Israels folk. (1..Kongebog 12)

Herefter levede folket dog godt, men vanen tro begyndte man at blive hovmodige og tage æren for, hvad Herren havde givet folket og i Nordriget tog man til afgudsdyrkeri (bl.a.. de mere løsslupne og erotisk ladede Baal’s og Astarte-kulte - (frugtbarhedskulte)). Herren vrededes og sendte i 721 BCE assyrer-kongen Sargon mod Nordriget og da Gud ikke var med folket, sejrede Sargon og han sendte størstedelen af de 10 stammer, der boede i Nordriget til Assyrien som slaver. (De kom aldrig tilbage og man taler endnu om Israels 10 tabte stammer - formodentlig assimilerede de sig i det dengang velhavende Assyrien eller i det senere Persien). I de ti stammers plads anbragte Assyrerne andre omkringboende folkeslag og stammer og kaldte Israel for *Samaria* (heb. Shomrom). Disse nye befolkningsgrupper adopterede imidlertid Israels Gud og den dag i dag lever der her en befolkningsgruppe, samaritanerne, der overholder de gamle jødiske love og betragter sig som ægte jøder, uden dog at være betragtet som sådan af det Israelske rabbinut.

I Sydriget, Judah, levede man videre i Guds frygt, men snart begyndte man at gentage Nordrigets fejl, - man faldt fra Gud. Derfor sagde Herren:

“Jeg bringer en ulykke over Jerusalem og Judah, som skal få det til at runge i ørerne på alle, der hører om det”...”Jeg forkaster den sidste rest af mit ejendomsfolk

⁵ 5. Mos. 5,18: “Du må heller ikke begære din næstes hustru, og du må ikke eftertrægte din næstes hus, hans mark eller hans tjener eller hans tjenestekvinde, hans okse eller hans æsel eller noget ,der tilhører din næste.”

og giver dem i deres fjenders hånd. De bliver gjort til bytte og udplyndres af alle deres fjender, fordi de har gjort, hvad der er ondt i mine øjne. De har krænket mig, fra den dag deres fædre drog ud af Egypten til i dag.” (2. Kongebog 21,12-15)

I 586 BCE indtog den babyloniske Kong Nebukadnezar Jerusalem og destruerede Salomons Tempel, og han sendte befolkningens øverste sociale lag (formentlig omkr. 4.000 individer) i slaveri i Babylon.

Og Israel sad ved Babylons floder og græd og længtes efter Zion⁶ Det er denne længsel efter Jerusalem, Templet og Guds nærhed, der er essensen af begrebet Zionisme. Zionismen er den tanke, at jøderne af Gud er anbragt i Israel og har en religiøs pligt til at søge tilbage til Israel og Zion og leve der i overensstemmelse med Guds vilje. Bjerget Zion er identificeret som det bjerg i Jerusalem, hvorpå Templet stod.

Indtil denne hændelse var alle religiøse aktiviteter og ritualer centreret omkring Templet og uden et tempel kunne man ikke tilbede Gud. Derfor oprettede man et slags 'decentralt Guds-hus': Synagogen *Beit ha Kneset*⁷

Templet genopbyggedes i 515 BCE, formentlig af den mindre del af folket, der var undsluppet deportationen.

Takket være Synagogen lykkedes det Israel at fastholde sin kulturelle og religiøse identitet og følelsen af at være ét folk. Længselen efter Zion var dog stærk og jøder verden over, uden for Israel, har siden afsluttet deres skriftlige højtidshilsener med ordene: “ *B'Shanah ha Ba'ah bi'Jerusalem*”: til næste år i Jerusalem!

Jøderne levede i Babylon - ikke som slaver - men som et fæste-folk: et folk som nok havde en vis individuel og religiøs frihed, men som var kongens ejendom. Folket græd og sukkede efter Messias, 'den salvede', som Gud havde lovet Kong David ville bringe evig fred for Israel:

“ Da skal Jakobs rest blandt folkene, blandt talrige folkeslag være som løven blandt skovens dyr, som ungløven blandt fåreflokke; den går på rov og slår et dyr ned, den sønderriver og ingen kan redde det. Løft din hånd mod dine fjender, så alle dine modstandere tilintetgøres.” (Mikas bog,7-8)

Og Gud hørte folket og han fik barmhjertighed med sit folk. Han sendte dog ikke Messias, men en kvindelig frelserskikkelse, Esther.

Kong Ahasverus (formentlig Darius den 1.'s søn ,Kong Xerxes (486-465 BCE)) regerede det persiske imperium, som under Kong Kyros havde erobret Babylon i 543 BCE. Ahasverus havde mange koner, men ingen levede helt op til hans forventninger om både skønhed og visdom. Imidlertid var der i Ahasverus' by, Susa, en gammel klog jøde Mordechai, der havde en usædvanlig smuk og klog niece, Esther (i Biblen omhandler en hel bog, “Esthers bog”, denne begivenhed). Ahasverus, der ikke vidste, at Esther var jødinde, forelskede sig hovedløst i hende og gjorde hende til sin dronning. I jalousi over at Mordechai således fik indflydelse ved hoffet, stræbte kongens

⁶ Zion bruges i overført betydning om såvel Jerusalem som Israel

⁷ Beit ha Kneset - ordet betyder forsamlingshus og er ikke en kirke, men et hus hvor folket samles, beder til Gud, studerer Torah og Talmud, taler om religiøse såvel som juridiske affærer, afholder de religiøse fester og ritualer.

vezir, Haman, jøderne efter livet og det lykkedes ham at få tilladelse af Ahasverus til at udrydde hele det jødiske folk. Han kastede lod (*pur*) for at finde en egnet måned til at udrydde folket i. Esther afslørede imidlertid sin herkomst og Hamans skændige komplot for kongen og takket være kongens kærlighed til Esther forpurrede planen og efterfølgende blev Mordechai indsat som storvezir i Hamans sted. Ahasverus lod Haman og hele hans familie udslette. Jøderne fik herefter et godt liv i Persien. En tid efter (mellem 475-450 BCE) vendte folket hjem til det hellige land, men det var kun Judas 2 stammer, der vendte hjem - de 10 øvrige stammer forblev i Persien (Israels 10 tabte stammer).

Gud var nu atter med folket, som var tilbage i Israel. Selvom man igen havde Templet, holdt man fast i synagogen som et decentralt Guds-hus. I Templet foregik herefter kun de store ceremonier. Israel fik nu i en lang periode fred med sine naboer og skønt landet var under persisk overherredømme (fra 538 - 333 BCE) tillod perserkongen at Torah'en blev ophøjet til statslov for den provins der nu bestod af et samlet Samaria og Judæa. Tilbage i Persien var der stadig en særdeles stor del af det jødiske folk og på grund af den religiøse frihed udviklede jødedommen sig der såvel som i Israel. Der opstod hurtigt et dialektisk forhold mellem jødedommen i Babylon og i Israel, der holdt jødedommen levende og dynamisk og sikrede mod udviklingen af stive strammende dogmer.

Alexander af Makedonien, Alexander den Store, (356-323BCE) skabte, i perioden fra ca. 334 til sin død, det græsk-hellenistiske imperium, der kom til at strække sig fra Grækenland i vest til Indien i øst. Det var i dette græsk-hellenistiske imperium, at filosofien fødtes (Aristoteles var Alexanders lærer og mentor) og at den europæiske civilisations vugge stod.

Skønt Israel endnu engang måtte se sig besat af en fremmed magt (334 BCE), havde man udstrakt autonomi og -vigtigst af alt - religionsfrihed. Man kan sige, at Israel og imperiet levede relativt fredeligt sammen og der var da også en udstrakt udveksling af filosofiske, religiøse og kulturelle ideer og holdninger mellem de to kulturer. Det filosofisk interesserede græsk-hellenistiske imperium havde meget til fælles med den etiske og religionsfilosofiske jødedom. Ptolemæus II Philadelphus (283-246) var så interesseret i jødisk religionsfilosofi og etik, at han bad 70 jødiske skriftkloge om at oversætte Pentateuken (de 5 Mosebøger) til græsk. Dette er den første version af Tanakh udenfor det Hebræisk-Aramæiske sprog. Oversættelsen kom til at hedde Septuaginten og er et af de tydeligste eksempler på den idé- og filosofi udveksling, der fandt sted under den fredelige sameksistens mellem de to kulturer og skønt forholdene mellem de to nationer udviklede sig til det værre, var der frem til år 0 en kontinuerlig filosofisk udveksling mellem kulturerne. Således var jøden Saul, - der som romersk statsborger kaldte sig Saulus og senere Paulus; og som skabte grundlaget for den kristne religion - en hellenistisk jøde, stærkt influeret af hellenismen, hvilket da også kommer klart til udtryk i selve kristendommen.

Efter Alexanders død faldt imperiet delvist fra hinanden, idet Alexanders generaler ikke kunne blive enige om, hvem der skulle efterfølge ham. Imperiet splittedes op i tre kongedømmer: Det Ptolemæiske Kongedømme (Egypten), Det Seleukide Kongedømme (den østlige del af riget: Tyrkiet, Iraq, Iran) og Det Makedonske Kongerige (Grækenland og den nordlige del af riget).

Fra 323 til 320 BCE var Israel frit, men på en Sabbat i 320 BCE erobrede Ptolemæus I Jerusalem. Kampene fortsatte i 20 år og i 301 vandt Ptolemæus og Israel kom herefter under Ptolemæisk overherredømme frem til 198, da Antiochus III af Det Seleukide Kongedømme erobrede landet. Skønt landet i denne periode havde udbredt autonomi og religiøst kunne modstå den pågående hellenisering, var der i hele perioden interne uroligheder i landet. Mange grækere havde bosat sig i de gamle byer og øvede en stor indflydelse på den daglige politik, endvidere var de ledende familier

splittet mellem dels uvilje mod fremmed styre, dels pro-Ptolemæiske og pro-Seleukide holdninger. Da folket delte sig i to stridende grupper oniaderne og tobiaderne - alt efter om de støttede ypperstepræsten Onias eller Joseph var det nær kommet til en borgerkrig i Israel. Tobiaderne sejrede og de gjorde Jerusalem til en hellenistisk by under navnet *Antiochia*.

Dette blev signalet til en kraftig hellenisering af Israel. Således optrådte overklassens unge nøgne i sportskampe på byen *gymnasium* efter hellenistisk tradition - men i strid med Moseloven.

Under Ptolemæus IV (221-203) forværredes forholdet til den hellenistiske besættelsesmagt. *Ptolemæus ønskede at besøge Templets allerhelligste, men Gud slog ham til jorden, hver gang han forsøgte at træde ind. I raseri kommanderede han den jødiske befolkning i Alexandria samlet for at lade en horde af sine elefanter trampe dem ihjel. Gud fik imidlertid elefanterne til at angribe den kongelige garde i stedet.* I 198 BCE tabte Ptolemæus V Israel til Antiochus III, konge af Det Seleucide Kongedømme (223-187). Antiochus udbedrede skaderne på Jerusalem og gav store midler til restaureringen af Templet og gav jøderne udstrakt selvstyre. For en tid var det gode forhold mellem Hellas og Israel genetableret, men allerede under Antiochus IV Epiphanes (175-163) gik det galt. Epiphanes angreb Jerusalem, pålagde jøderne at opgive deres religion. Han solgte mange jøder til slaveri og fyldte Templet op med statuer og billeder af de græske guder. Dette blev signalet til enden på den græsk-hellenistiske tilstedeværelse i Israel. Skønt et lilliput-folk, rejste jøderne sig i 168 i raseri over vanhelligelsen af Templet og startede en revolte, der skulle kaste Det Seleucide Kongedømme ud af landet: I Modiin levede en familie af ypperstepræste-slægt, Mattathias Ha-Shomæa med sine sønner. Det var denne familie, der skulle blive ledere af opstanden. Mattathias døde, men Judah ⁸Makkabæeren fortsatte kampen og befriede i 163 Jerusalem og Templet. Da Judah havde befriet Templet rensede han det og smed afgudsbillederne ud. Da han ville tænde den evigt brændende, hellige Menorah (7-armet lysestage i Templet) var der imidlertid kun lidt olie, der havde undgået vanhelligelse - kun nok til at holde Menorahen brændende i én dag. Ved Guds indgriben varede olien imidlertid i 8 dage. Denne begivenhed og opstanden selv fejres i jødedommen som Hannukah.

Der var mange, der i Judah Makkabæeren, så den ventede Messias. Men da det gode liv, *Gudsriget*, ikke indfandt sig, måtte man erkende, at han ikke var den ventede.

Frem til år 61 BCE var Israel frit og regeres af det HaShomæiske dynasti. I denne periode etablerede bystaten Rom sig som et imperium og udfyldte snart tomrummet efter de græsk-hellenistiske kongedømmer.

I 61 BCE erobrede Pompejus (106-48 BCE) Jerusalem og gjorde Judæa til en romersk 'provins'.

Den jødiske stat, Israel, ophørte med at eksistere som selvstændig stat frem til 1948.

Skønt besat af Rom fik Israel lov til at bibeholde sin kulturelle og religiøse identitet. I starten af besættelsen blev der udnævnt idumæiske administratorer blandt jøderne, til at forvalte landet på Roms vegne, Antipater I og hans søn Antipater II (63-43) og herefter kom det Herodianske dynasti begyndende med Herodes den Store (37-4). Herodes den Store var en jødisk konvertit og så sig hellere som romer end som jøde. Han var en af tidens store bygherrer og udvidede og restaurerede Templet, byggede flere paladser, et græsk amfiteater m.m. Han var også kendt for sin grusomhed. Bl.a. dræbte han sin hustru og de af hans sønner, der kunne true hans krone. Heroderne tog altid Roms side, når jødiske grupper forsøgte oprør mod Rom og Herodes Agrippa (28-92 v.t.) hjalp Romerne med at nedkæmpe den store revolte i 70.

⁸ Makkabæeren : Hammeren

Jøderne var tyngt af hårde skatter under Romerne - og ikke mindst af Tempelskatten, som forvaltedes af den pro-romerske ypperstepræstegruppe, *Zaddukæerne*, i Jerusalem. Derfor brød den Messianske håb kraftigt igennem i perioden. Man håbede og troede på, at med den lange periode af trængsler for folket, måtte Gud sende den salvede, *Messias*, for endegyldigt at udlette det onde og etablere Gudsriget.

Der var flere forståelser af hvordan den salvede skulle være, afhængig af hvilke profeter og profetier man henholdt sig til: *Fælles var forståelsen at han skulle være både konge og ypperstepræst og at han skulle være af Davids hus. Ellers svingede man mellem at se ham som a) en kriger- og præstekonge og som b) Herrens ydmyge tjener:*

a) " *Foran ham går pest, feberbrand følger i hans spor.
Hvor han træder ryster jorden; hvorhen han ser skælver folkene.
De ældgamle bjerge slår revner, de evige høje synker sammen.
.....I harme skrider du frem over jorden, i vrede søndertrammer du folkene.
Du drager ud for at frelse dit folk, for at frelse din salvede.
(Habbakuk 3, 5-6 &12-13)*

b) " *Der skal komme dage, siger Herren, da jeg lader en retfærdig spire
fremstå af Davids slægt. Han skal være konge med indsigt og øve ret
og retfærdighed i landet. I hans dage skal Juda frelses og Israel ligge trygt.
Han skal få dette navn : "Herren er vor retfærdighed".(Jeremias 23, 5-6)*

Hver gang en særlig vis prædikant eller en stærk frihedskæmper trådte frem, troede man, at han var den ventede. Men da ingen formåede at befri Israel, måtte man erkende, at Messias' komme lå længere ude i tiden. Der var mange Messias-prætendenter i tiden: Den militante Judah Galilæeren, der startede Zeloternes parti og ledte oprøret i 70 , Herrens tjenere Johannes Døberen og Jesus af Nazareth, 'røverer' Barabas og Bar Kochbah, der anførte det ultimative oprør mod Rom (132 - 135).

Efter oprøret i 70 blev Jerusalem brændt næsten ned og Templet destrueret af Titus (79-81). De overlevende zealoter flygtede til bjergfæstningen Massada, hvor de holdt stand mod en romersk belejring i 4 år, inden de valgte at begå kollektivt selvmord frem for romersk slaveri. Som straf for oprøret formentes jøderne adgang til Jerusalem, hvor nu kun romere og kristne måtte komme. I tusindvis af jøder blev massakreret efterfølgende og titusinder sendt til slaveri i Rom eller på romerske galejer.

I 132 indledte Simeon Bar Kochba (Stjernesønnen) det ultimative oprør mod Rom. Rabbi Akiva udråbte ham på forhånd til Messias og han fik derfor hele folket med sig. Han nåede at befri Jerusalem, men i 135 blev han og hans hær slået og han selv dræbt ved Betar. Hele den jødiske over- og mellemklasse, samt en stor del af bondebefolkningen blev sendt i slaveri i Rom. Denne begivenhed blev begyndelsen til 1800 år i Diasporahen og 1500 års forfølgelse og mere eller mindre systematiske forsøg på at udrydde folket fra især kristen side. Mange havde held til at flygte til andre områder i mellemøsten, hvor de blev til arabisk-jødiske stammer - blandt andre de stammer, der i Medina i det nuværende Saudi Arabien inviterede Islams profet, Muhammed, til at blive dommer i byen i 622 og dermed satte Muhammed i stand til at udvikle sin version af troen på Gud, Islam

2. Brydningstider - fra Makkabæerne til Templets ødelæggelse

Allerede under eksilet begyndte der at dukke messianske tanker op i jødedommen. Det var håbet om, at en jordisk og af Gud salvet frelser, Lykkekongen af Davids slægt, skulle komme og føre folket hjem, der især inspirerede disse tanker. Efter hjemkomsten og genopbygningen af Templet fandt de dog ikke grobund.

Under den store revolte mod Seleukidernes besættelse af Israel i 168 BCE, fik de messianske ideer imidlertid ny kraft. Den jødiske grundtanke, at der er en nøje sammenhæng mellem det jødiske folks livsførelse og dets historiske situation og at det gode, Torah-tro, religiøse liv ville medføre et godt liv i den dennesidige tilværelse (gengældelsestanken; d.v.s. at alt ondt i livet er Guds straf for ikke at føre et religiøst liv og alt godt på samme måde er at forstå som Guds belønning for fromhed), blev rokket i sin grundvold, da man under besættelsen og den følgende opstand måtte se alt for mange retskafne og fromme udsat for stor lidelse og død. Kunne Gud ville, at den fromme og Torah-tro skulle straffes?⁹ Denne tilsyneladende meningsløshed måtte føre til en ny-tolkning. Da man ikke kunne tvivle på Guds retfærdighed måtte man konkludere at den retfærdige dom: straf eller belønning, måtte høre efterlivet til. Denne tanke førte til troen på genopstandelsen af legeme og sjæl. Paradoksalt nok fandt denne tanke sin parallel i det hellenistiske religiøse univers. Perioden frem til templets ødelæggelse i 70 blev en periode med store religiøse brydninger. Der opstod flere indbyrdes konkurrerende retninger. Allerede under Jonathan (160-42) havde der dannet sig tre store hovedretninger, der kom til at tegne perioden: Saddukæerne, Farisæerne og de apokalyptiske grupper

Saddukæerne

Saddukæerne¹⁰ bestod af det gamle jødiske aristokrati: præsteskabet og adelen, der alle var knyttet af familiebånd. Saddukæerne varetog tempelkulten og havde fremstående pladser i Sanhedrin¹¹. Saddukæerne byggede alene på den skrevne Torah og den kultiske jødedom og afviste helt enhver tanke om et efterliv ligesom de tog afstand fra den mundtlige Torah. Saddukæerne havde historisk et godt forhold til både den hellenistiske og den romerske besættelsesmagt og var stærkt medvirkende til at uddybe skellet mellem folket og adelen/præsteskabet, eller Jerusalem og resten af landet. Således var de medvirkende til en regulær brandskatning af folket ved dels romerske skat, dels tempelskatten. Saddukæerne stod i et skarpt modsætningsforhold til farisæerne.

Farisæerne

⁹ Om den fromme og retfærdiges uretfærdige straf: se Jobs Bog

¹⁰ Saddukæer: opkaldt efter Kong Davids ypperstepræst, Zadok.

¹¹ Sanhedrin: Øverste jødiske råd - datidens højesteret og rigsdag

Farisæerne (hebr.: de udskilte) udgjorde et religiøst broderskab, der opstod efter hjemkomsten fra eksilet, men reelt først trådte i karakter omkring midten af det 2. årh. BCE. Medlemmerne kom typisk fra den skriftlærde mellemstand. Farisæerne spillede en vis rolle som lovkyndige og som vejledere i Torah og i de praktiske sider af det religiøse liv, ligesom de skabte de første børneskoler. De kom således til at spille en væsentlig rolle for den brede befolkning. Farisæerne var ikke så samarbejdsvillig med besættelsesmagterne som saddukæerne, men var mere kompromis-søgende. De var modstandere af alt ikke-jødisk, men kunne ikke sige sig fri for en vis hellenistisk indflydelse. Farisæerne betonedede renheds- og spiseforeskrifter og i øvrigt en streng livsførelse efter Loven. Farisæerne fokuserede på synagoge og Torah-studier med vægt på den mundtlige Torah (Mishnah) frem for tempelkulten og blev derfor den retning der førtes videre i rabbinsk jødedom og som sikrede jødedommens overlevelse i vor tid. Farisæerne havde ikke nogen egentlig leder, men fungerede som en bevægelse af enkeltpersoner med samme religiøse holdninger. Dog var der to farisæiske skriftkloge i det sidste århundrede BCE, der var så fremtrædende at de dannede egentlig skole, *Shammai* og *Hillel*.

Shammai (ca. 50 BCE- 30) var leder af Sanhedrin og grundlægger af Beit Shammai-skolen, en streng farisæisk retning, der krævede en næsten umulig Torah-overholdelse. *Hillel* (samtidig med *Shammai*) var grundlægger af Beit Hillel-skolen og blev, efter *Shammai*, leder af Sanhedrin. Hillel stod for en noget mildere og tolerant skole, hvor Torah nok skulle følges lydigt, men med mulighed for at livet kunne udfolde sig. Lovens ånd måtte tilpasses dagliglivets skiftende behov efter bestemte tolkningsregler som fastsat i den mundtlige Torah. De to skoler var ofte i strid med hinanden, men efter 70 var det Hillels skole, der kom til at dominere. Hillel formulerede 7 regler for den hermeneutiske¹² tolkning af skrifterne, og det var ham, der formulerede *Den Gyldne Regel* :

“Gør ikke mod andre hvad du ikke
ønsker at de skal gøre mod dig”.

De Eskatologiske retninger

De eskatologiske retninger er en fællesbenævnelse for mange grupper med den fælles forståelse af at leve ‘ i de sidste tider’, samt en stærk *Messias-forventning*. Grupperne kan deles op i 2 hovedgrupper: en ekstrem militant fundamentalistisk gruppe: Zelotterne og Sicarierne og en fanatisk pacifistisk gruppe: Essæerne, Qumran-menigheden, og de urkristne.

Essæerne

Essæerne havde meget til fælles med farisæerne, men afstod fra et hvert samkvem med tempelkulten, som de anså for at være korrump. Der menes at have været flere smågrupper under betegnelsen essæer, men fælles for dem var at de klart holdt sig inden for hvad der kunne betegnes som mainstream jødedom. Det specielle ved essæerne var, at de bosatte sig i øde områder af Judæa ørken og her førte et asketisk og nøjsomt, klosteragtigt liv,- hvad der dog må siges at være noget særpræget for en meget livsudlevende jødedom. Således var livet opfyldt af arbejde, Torah-studier og bøn . Enkelte af grupperne praktiserede også cølibat. Der har formodentlig været ansatser til eremit-liv og teosofi blandt disse grupper.

¹² Hermeneutik: læren om Bibel fortolkning

Qumran-menigheden har fået sit navn efter området ved Det Døde Hav, hvor man i 1947 fandt de berømte Dødehavsruller. Sekten var klart en eskatologisk bevægelse, idet de mente, at de var Guds udvalgte menighed, *‘den hellige rest’*, en menighed af særligt retfærdige, der skulle danne den centrale kerne i . Gruppen bestod af saddukæiske præster, der - i modsætning til saddukæerne generelt - havde antaget troen på efter-livet og nu levede overordentlig strengt i overensstemmelse med Torah og renhedsidealerne og i streng askese.

Urkristendommen hørte også til blandt disse asketiske, messianske bevægelser. I denne bevægelse finder man mange elementer, som demonstrerer et vist sekterisk fællesskab med essæerne og Qumran-menigheden. Denne sekt adskilte sig dog ved at holde ved konkret at finde sin messiasforventning opfyldt i Jesus af Nazareth og troen på ham selv efter hans korsfæstelse, samt ved sin utopiske radikaliserings af Loven og sin underkendelse af renhedsbudene, Sabbatsbudet og visse kultiske love.

Zelotterne (Hebr. de nidkære/ivrige) var en radikal og fanatisk, militant bevægelse, der ikke ville acceptere saddukæernes og farisæernes kompromissøgende politik i forhold til den romerske besættelse. Iflg. Josephus Flavius var det messias-pretendenten *Juda Galilæeren*, der grundlagde zelotternes bevægelse omkr. 10 BCE Zelotterne opildnede til oprør mod den romerske besættelsesmagt, men bekæmpede også de jødiske grupper og institutioner, der samarbejdede med romerne.

Sicarierne (kaldet knivstikkerne¹³) var endnu mere radikale end zelotterne. Sicarierne vendte sig mod hele den jødiske overklasse og begik snigmord på såvel romere som jøder fra denne gruppe.

Det var Zelotterne og Sicarierne, der førte an i opstanden mod Rom i 66. I 70 indtog Titus Jerusalem, brændte byen af og destruerede Templet. Enkelte modstandslommer som *Gamla* og *Massada* holdt dog stand et stykke tid, men da nederlaget blev klart, begik de forsvarende zelotter kollektivt selvmord.

På klippefæstningen Massada begik 960 mænd, kvinder og børn kollektivt selvmord frem for at komme i slaveri i Rom. Begivenheden gav Massada en særlig symbolværdi på jødernes nationale frihed. I dagens Israel sværger alle soldater fane-ed på Massada.

Under Jerusalems besættelse lykkedes det den fremstående farisæer *Jochanan ben Zakkai* at undslippe fra det belejrede Jerusalem og komme til Yavneh, hvor han grundlagde det akademi, der skulle blive det fremtidige sæde for Sanhedrin og sikre jødedommens fremtid.

3: Kronologisk oversigt over jødedommens historie

Individer hvis fødselsår er tilnærmelsesvist kendt listes i kronologien på det tidspunkt hvor de vil være ca. 30 år gammel. BCE står for ‘før vor tid’, dvs. før år nul og vil kun blive angivet i den på gældende tidsperiodes overskrift. Efter vor tid vil årstallet stå alene.

¹³ Sicarion - græsk: dolk/kniv

Perioden for den Ældre Israelitiske Religion: ca. 2000 -587 f.v.t

Det Mellemske Rige - Egypten: 2100 - 1780
Ældre Babylonske periode ca. 2000 - 1750

Abraham & Sara, Isak & Ismael; hungersnød tvinger Israelitterne til at emigrere til Egypten ca.
1850/1750/1700

Jakob/Israel og de 12 patriarker

Ældre Assyriske periode ca. 1900 - 1400
Hittitiske imperium ca. 1750 - 1200
Det Nye Rige Egypten ca. 1570 - 1085
Ugarit (teksterne) ca. 1500 - 1200
Mellemske Assyriske periode ca. 1400 - 900

Mosaiske periode ca. 1300 - 1200

Exodus fra Egypten, Torah'ens åbenbaring, indtrængen i Kana'an ca. 1250 - 1200

Søfarende folkeslag invaderer Egypten og Syro-palestine ca. 1200

Dommerperioden ca. 1200 - 1000

Mellemske Babylonske periode ca. 1150 - 900

De hebræiske profeter (Samuel - Malachai) ca. 1050 - 450

Kongeperioden i Israel ca. 1000 - 587

Saul - overgangskongen ca. 1030 -1010

David - Jerusalem bliver Israels hovedstad ca. 1010 - 970

Salomon - bygningen af det første Tempel ca. 970 -931

Opdeling af riget i Nordriget (Israel) og Sydriget (Juda/Judæa) ca. 931

Neo-Assyriske periode ca. 900 - 612

Profeterne Amos, Hosea, Esaja 750 - 725

Nordriget (Israel) ødelægges af Assyrerne og 10 stammer sendes i
eksil (de ti tabte stammer) 722/721

Kong Josiah i Judæa og de deuteronomistiske reformer 622

Judæas profeter (Jeremias og Ezekiel) 600 - 580

Sydriget (Judæa) og Templet ødelægges af Babylon og intelligentsien
sendes i eksil 587/86

Judæas profet 'den anden' Esaja 550

Judaismen efter det Babylonske Eksil: ca. 538 BCE - 70

Persiske periode 538 - 333

Juda vender tilbage fra eksilet 538

Det 'andet' Tempel bygges 520 - 515

Judæas profet Haggai 520
Reformationen under ledelse af Ezra og Nehemias 450 - 400
Den skrevne Torah (pentateuchen) første inddeling af jødiske skrifter ca. 450

Den hellenistiske periode 333-63

Alexander den Store erobrer Judæa 333/331
Den Ptolemæiske og Seleukide besættelse af Judæa 320 - 168
'Septuaginten' - oversættelse af Torah til græsk ca. 250

Rom ekspandere ind i det østlige Middelhav 230 -146

Profeterne - 2. inddeling af de jødiske skrifter - af nogen anerkendt som
'skrifterne' ca. 200
Samfundet i Qumran - Essæerne ca. 200 BCE - 135 vor tid
Maccabæerne rejser sig og kaster 'grækerne' ud af landet på grund af vanhelligelse
af Templet; Nordriget og Sydriget forenes 166 - 160
Jødisk autonomi under Hasmonæiske ledelse 142 - 129
Rom (Pompei) annekterer Israel 63

Det Romerske Imperium: 146 BCE - 400

Herodes den Store jødisk-romersk lydkonge 37 - 4
Hillel og Shammai - store farisæiske vismænd omkring 0
Rom etablere statholderledelse i Israel 6 vor tid
Philo af Alexandria - jødisk-hellenistisk filosof 13 BCE - 41
Joshua/Jesus af Nazareth - reformatorisk vandreprædikant 4 f.v.t/6 vor tid - ca. 30
Gamliel/Gamaliel jødisk leder og skriftklog ca. 40

Tidlige kristne periode: 30 - 311

Saulus/Paulus - hedningeapostel for den kristne sekt 36 - 64
Josephus Flavius jødisk renegat og historiker 37 - 100
De kristne evangelier bliver til 50 - 125

Rabbinsk - talmudisk periode (udv. af Talmud): 70 - 400/600

Første jødiske revolte mod Rom 66 - 73
Destruktionen af Jerusalem og det andet Tempel 70
Etablering af center for judaiske studier i Yavneh/Jamnia; rabbinsk ordination,
Yohanan ben Zakkai ca. 73
Sidste modstandsforsøg mod Rom på Massada 73
Gamaliel II ekskluderer sekteriske grupper (inkl. kristne) fra synagogerne ca. 90 - 100
Tredje og sidste revision af de hellige skrifter og kanonisering af disse ca. 90 - 150
Jødiske opstande mod Rom udenfor Israel 114 - 117
Rabbi Akiba aktiv omkring konsolideringen af rabbinsk jødedom 120 - 135
Bar Kochba opstanden (Stjernesønnen), Israel gives navnet Palæstina og

jøder forbydes adgang til Jerusalem 132 -135
Mishnah (Mundtlig Torah) samles og redigeres af Juda haNasim (prinsen) ca. 200

Den Byzantinske Periode: 313 - 636

Babylons Jødiske Akademi etableret i Suar af Rab ca. 220

Fremkomst af Mani/Manikæisk verdensreligion syntese 240 - 276

Babylonsk jødedom blomstrer under den persiske Kong Shapur ca. 250

Udvikling af kristent klostervæsen i Egypten 250 - 330

Kristenforfølgelser under kejser Diocletian 303

Kejser Konstantin accepterer kristendom 312/313

Klassisk Kristendoms dominans: 325 - 1517

Kristendommen bliver Roms religion 380 - 391

Augustin (Nordafrikansk kirkefader) 354 -430

Kommentarer til Mishnah - Jerusalem Talmud - redigeret ca. 400

Babylon Talmud redigeret ca. 400 - 600

Embedet som Nasi (prins) forbudt af Rom 425

Middelalder perioden i den vestlige verden: 600 - 1500

Islams fremkomst og ekspansion: 610 - 1258

Profeten Muhammed ca. 570 - 632

Koranens åbenbaring begyndes ca. 610

Islams år 0 ved Hijra (udvandringen til Medina) 622

Pave Gregor d. Store tager embede 590 - 604

Jerusalem genåbnes for jøder under islam 638

Massakre på Hussein og opdeling af islam i Sunni & Shia 680

Klippemoskéen bygges på ruinerne af Templet i Jerusalem af

Khalif Abd-el-Malik 691

Muslimske hæere erobrer Spanien 711

Malik ibn Anas samler Hadiths 710 - 795

Bukhari og Muslim (hadiths) 870 - 875

Opdeling i Romersk-katolsk og Græsk-katolsk kristendom 1053 - 54

Rashi (Rabbi Solomon ben Isaac) jødisk skriftklog/lærd 1040 -1105

Korstogene (kristent forsøg på erobring af palæstina): 1095 - 1291

Korsfarernes erobring f Jerusalem 1099

Juda Halevi (jødisk religiøs forfatter) 1085 -1140

Maimonides (rabbi Moses ben Maimon) jødisk lærd/talmudist 1135 -1204

Saladin generobrer Jerusalem fra korsfarerne 1187

Frans af Assisi (kristen mystiker og munk) 1181-1226

Zohar (jødisk mystik - Kabbala) - bog ca. 13. årh.

Kristen inkquisition i Spanien ca. 1230

Thomas Aquinas (kristen aristotelsk teolog) 1225 -1274

Mammelukkerne i Egypten 1254 -1517

Jøderne drives ud af England 1290 -1291

Jøderne drives ud af Spanien 1492

Jøderne drives ud af Portugal 1496

Reformationen: Kristendom splittes op i katolicisme & protestantisme: 1517

Martin Luther - reformator 1483 -1546

Luthers 95 teser 1517

Luther prædiker forfølgelse af jøderne 1542 -1546

Ghettoen til isolation af det jødiske samfund indføres i Venedig og Rom 1516 & 1555

Shulchan Aruch - kodificering af Jødisk lov ved Joseph Karo/Caro 1567/1571

René Descartes - filosof 1596 -1650

Blaise Pascal - filosof 1623 -1662

Shabbatai Zvi - Messias - prætendent 1626 -1676

Baruch (Benedict) Spinoza - konvertert jøde og filosof 1632 -1677

Jøder ankommer til New Amsterdam (New York) 1654

Jøderne tillades hjemvenden til England af Cromwell 1655

Jøderne drives ud af Wien 1670

Moderne Judaisme: ca. 1700 - nutiden

Israel Baal Shem Tov - grundlægger af Hassidisme/Chassidisme 1700 -1760

Første tilladte synagoge i Berlin 1712

Moses Mendelssohn - Jødisk oplysnings - lærd 1729 -1746

Amerikanske Revolution, garanti for religionsfrihed 1775 -1781

Franske Revolution 1789

Jøderne gives statsborgerskab i Frankrig 1790-91

Reformeret Jødedom startes - Abraham Geiger ca. 1850

Ghetto dannelsen ophører i Italien	1870		
Reformjøder danner i USA Union of American Hebrew Congregations		1873	
Masse-emmigration af jøder fra Øst-Europa	1881		
Første Aliyah (hjemvenden til Israel) fra især Rusland	1882 -1903		
Reform jødedommens 'Pittsburgh Platform' 1885			
Jødisk Teologisk Seminar og etableringen af Konservativ Jødedom		1886	
Theodor Hertzl udgiver 'Der Judenstaat'	1896		
1. Jødiske Zionistiske Kongres v. Theodor Hertzl	1897		
Etablering af Moderne Jødisk Ortodoks Bevægelse	ca. 1900		
Første kibbutz i Israel, Degania	1909		
Etablering af Tel Aviv	1909		
Balfour Declarationen for et jødisk hjemland i Palæstina	1917		
3. Aliyah	1919-23		
Histadrut (arbejdernes fællesorg.) og Haganah (jødisk forsvars gruppe)		1920	
Folkeforbundet overlader til England at forvalte Palæstina-mandatet	1922		
England forærer 3/4 af mandatet til Hussein familien under navnet Trans-Jordaninen som tak for hjælpen mod tyrkerne	1922		
4. Aliyah - især fra Polen	1924-32		
Hebrew University of Jerusalem åbnes	1925		
Hebrons jøder massakreret af militante arabere	1929		
Etsel (Irgun) jødisk undergrundsbevægelse	1931		
5. Aliyah - især fra Tyskland	1933-39		
Adolf Hitler bliver kansler i Tyskland	1933		
Tyske jødernes rettigheder ophæves af Nürnberg lovene	1935		
Anti-jødiske optøjer i Palæstina iværksat af militante arabiske grupper	1936-39		
'Krystalnatten' - synagoger nedbrændes og forretninger smadres i Tyskland	Nov. 9. 1938		
Jødisk emmigration til Palæstina begrænses kraftigt af britisk hvidbog	1939		
2. verdenskrig: 1939 -1945			
Palæstina - Stern og Lehi undergrundsbevægelserne etableres; Palmach etableres som Haganah's paramilitære forsvarsorgan			1941
Den jødiske brigade indgår i krigen på britisk side	1944		
Holocaust - udryddelsen af mere end 6 mio. jøder	1939; 1942-45		
FN foreslåe oprettelse af en arabisk og jødisk stat i den sidste fjerdedel af Palæstina-mandatet	1947		
Israel igen en jødisk nation: 1948 - vor tid			
Staten Israels uafhængighedserklæring	14. maj 1948		
Afslutning på det britiske mandat	14. maj 1948		
Israel angribes samtidigt af 5 arabiske stater	15. maj 1948		
Uafhængighedskrigen	15. maj 1948 - juli 1949		
Masseimmigration fra Europa og de arabiske lande	1948-52		

Våbenstilstand mellem Israel og Egypten, Jordan, Syrien og Libanon	1949	
Våbenstilstandslinjen deler Jerusalem mellem Jordan og Israel	1949	
Det Israelske parlament, Knesset, vælges	1949	
Chaim Weizmann vælges som Israels første præsident	1949	
Israel bliver FN's 59. medlem	1949	
Knesset flyttes fra Tel Aviv til Jerusalem	1950	
'Law of Return' - enhver jødes ret til at vende hjem vedtages	1950	
Kong Abdullah af Jordan myrdes i Al-Aqsa-moskeen i Jerusalem	1951	
Sinai kampagnen (Suez- krigen)	1956	
Israelske tropper dræber 49 arabiske landsbyboere, som uforvarende havde overtrådt udgangsforbudet i Kafr Qassem nær Jordans grænse	1956	1956
Frankrig hjælper Israel med at udvikle et atomforskningsprogram	1957	
Adolf Eichmann fanges af Mossad i Argentina og bringes til doms i Israel	1960	1960
Etablering af Jødisk Rekonstruktions Bevægelse v. Mordechai Kaplan	1960	
P.L.O. etableres	1964	
Seksdages krigen - Jerusalem forenes under Israel og vestbredden befries/okkuperes	1967	
Egyptens opslidningskrig mod Israel - bl.a. ved terrorgrupperes angreb over grænsen og belønninger for 'jødiske ører'	1968 -70	
Golda Meir bliver statsoverhoved	1969	
Ordination af første kvindelige rabbi (reform) i USA	1972	
11 Israelske atleter myrdes ved OL i München	1972	
FN vedtager en resolution der sidestiller Zionisme med racisme	1975	
Israel foretager dramatisk redningsoperation af gidsler i Enteppe	1976	
Camp David aftalerne - rammer for palæstinensisk autonomi	1978	
Israel og Egypten underskriver fredsaftale - Begin & Sadat	1979	
Israelske luftvåben bomber en irakisk atomvåben facilitet	1981	
Anwar Sadat myrdes i Cairo	1981	
Operation Peace for Galilee - presser PLO terrorister ud af Libanon	1982	
Operation Moses - luftbro for at hente truede Etiopiske jøder hjem	1984	
Ordination af første kvindelige rabbiner blandt konservative	1984	
Intifadaen starter på Vestbredden	1987	
Masseimmigration fra tidligere Sovjetunionen	1989	
Israel beskydes af irakiske missiler under Golf krigen	1991	
Operation Salomon - sidste etiopiske jøder hentes hjem	1991	
FN tilbagekalder resolutionen der sidestiller Zionisme med racisme	1991	
Palæstinensisk selvstyre i Gaza og i Jericho området	1994	
Fuld diplomatisk forbindelse med Vatikanet	1994	
Israel og Jordan underskrive fredsaftale	1994	
Hamas og Islamic Jihad optrapper terrorvirksomhed i Israel	1996	
Israel overlader Hebron til palæstinensisk styre -med sikkerhed for bosætter	1997	1997
Barak bliver statsoverhoved - med freden indenfor rækkevidde	1999	